

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Навчально-науковий інститут філології
Кафедра зарубіжної літератури

Ідентичність та культурна пам'ять у романі Зеді Сміт «Білі зуби»

Кваліфікаційна робота
студентки IV курсу бакалаврату
освітньої програми,
«Зарубіжна література та англійська мова:
теорія і методика навчання»,
спеціальність – 014.02 Середня освіта
СЛЄКШИНОЇ Анни Олександрівни

Науковий керівник:

к. філол. н., доцент Олена КОБЧІНСЬКА

Рецензент:

д. філол. н., проф. Лідія МАЦЕВКО-БЕКЕРСЬКА

«Допущено до захисту»

Протокол засідання кафедри зарубіжної літератури

№ ___ від «___» _____ 2024 р.

Завідувач кафедри _____ (проф. Лілія МІРОШНИЧЕНКО)

КИЇВ – 2024

АНОТАЦІЯ

Вплив історичних процесів колонізації на політику, соціологію, медіа та літературу є актуальним предметом досліджень різних галузей гуманітаристики. Сучасне суспільство все ще відчуває наслідки колонізаторської політики, які виявляються у складнощах самоідентифікації представників етнічних колонізованих територій, відчуттям їхньої загубленості, проблемах расизму та активізації в останні роки рухів проти будь-яких проявів «білої привілейованості»: у питаннях оплати, працевлаштування, освіти тощо.

Дослідження розглядає види та функції пам'яті героїв роману Зеді Сміт «Білі зуби», філософське й концептуальне наповнення елементів ідентичності різних поколінь мігрантів-вихідців із колонізованих Британією територій та обґрунтовує доречність включення уривків роману до навчальної програми із зарубіжної літератури для середньої школи.

Поставлена мета потребувала реалізації таких завдань, як: визначення кола актуальних теорій ідентичності та культурної пам'яті, вивчення їх концептів; дослідження постколоніального та мультикультурного аспекту доробку Зеді Сміт; проаналізувати вияви ідентичності та функції культурної пам'яті на прикладах персонажів твору; відстежити та інтерпретувати зв'язок між виявами тілесності персонажів та пошуку героями своїх ідентичностей, дослідити наявні навчальні програми для учнів середньої школи на предмет забезпечення їх текстами, які сприятимуть обізнаності учнів у сфері глобалізації та розробка плану-конспекту уроку для учнів середньої школи за темою «Ідентичність у романі Зеді Сміт “Білі зуби”».

Під час роботи було застосовано біографічний, культурно-історичний, компаративний, інтертекстуальний, міфокритичний методи, а також праці дослідників з постколоніальних, мультикультурних студій та студій ідентичності й пам'яті.

Науковою новизною роботи є спроба виокремлення видів та функцій культурної пам'яті персонажів, дослідження аспектів прояву їх ідентичностей крізь приму індивідуальних та родинних наративів, а також пропозиції включити твір до навчальної програми зарубіжної літератури та розробці плану-конспекту уроку для середньої школи.

У ході роботи проаналізовано ідентичності персонажів принагідно до типів пам'яті, обґрунтовано їх функції. Доведено зв'язок між оприявленням тілесності у романі та зв'язком тілесних образів з еволюцією ідентичностей персонажів на рівні символів та мотивів. Розглянуто особливості родинних наративів обох сімей.

Ключові слова: ідентичність, мультикультурність, постколоніалізм, пам'ять.

ABSTRACT

The impact of the historical process of colonization on politics, sociology, media, and literature is a topical subject of research by scholars in various fields and attracts the attention of experts in many fields. Contemporary society is still experiencing the consequences of colonialist policies, which are manifested in difficulties of self-identification, feelings of loss, racism, and the intensification of movements against any manifestations of “white privilege” in recent years: in matters of pay, employment, education, etc.

The study examines the types and functions of memory of the characters in Zadie Smith's novel *White Teeth*, the philosophical and conceptual content of the identity elements of different generations of migrants from the territories colonized by Britain, and substantiates the appropriateness of including excerpts from the novel in the foreign literature curriculum for secondary school.

This goal required the implementation of the following tasks: to determine the range of relevant theories of identity and cultural memory, to study their concepts; to study the postcolonial and multicultural aspect of Zadie Smith's work; to analyze the manifestations of identity and the function of cultural memory on the examples of the characters in the novel; to track and interpret the relationship between the manifestations of the characters' physicality and the characters' search for their identities; to study existing curricula for secondary school students to provide them with texts that will contribute to the development of their own identities.

In the course of the research, biographical, cultural-historical, comparative, intertextual, mythocritical methods were applied, as well as the works of researchers in postcolonial, multicultural, identity and memory studies.

The scientific novelty of the work is an attempt to distinguish the types and functions of the characters' cultural memory, to study aspects of the manifestation of their identities through the use of individual and family narratives, and to propose the inclusion of the work in the foreign literature curriculum and the development of a lesson plan for secondary school.

The author analyzes the identities of the characters in relation to the types of memory, and substantiates their functions. The connection between the disclosure of corporeality in the novel and the connection of corporeal images with the evolution of characters' identities at the level of symbols and motifs is proved. The peculiarities of the family narratives of both families are analyzed.

Keywords: identity, multiculturalism, postcolonialism, memory.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОМАНУ ЗЕДІ СМІТ «БІЛІ ЗУБИ»	9
1.1. Теорії ідентичності та культурної пам'яті	9
1.2. Аспекти та художні засоби оприявлення постколоніального дискурсу в романі	13
Висновки до Розділу 1	17
РОЗДІЛ 2. ХУДОЖНЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ В РОМАНІ ЗЕДІ СМІТ «БІЛІ ЗУБИ»	19
2.1 Пам'ять героїв роману «Білі Зуби» на перехресті культурних світів	19
2.2 Ідентичність та тілесність в романі	24
2.3 Топос дому та родинний наратив у світлі осмислень ідентичності у творі	30
Висновки до розділу 2	33
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОМАНУ ЗЕДІ СМІТ «БІЛІ ЗУБИ» ДЛЯ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ	35
3.1. Постколоніальний контекст у сучасних програмах зарубіжної літератури в середній школі	35
3.2. План-конспект уроку із зарубіжної літератури за темою “Ідентичність у романі Зеді Сміт “Білі зуби”	38
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47

ВСТУП

Розмаїття культур та етнічних груп у сучасному світі давно увійшли в коло літературних проблем та стали плідним ґрунтом для постколоніальних та мультикультурних досліджень. Сьогодні дедалі більше вчених із різних галузей – історії, соціології, біології та літератури – вивчають та аналізують вплив історичного процесу колонізації на політику, культуру та суспільство як у колоніальних країнах, так і поза їх межами. Терміни «глобалізація», «міграція», «національна ідентичність» вже стали частиною наукових дискурсів і наразі активно залучаються в медіа, мистецтво та різноманітні форми масової культури.

Людина постала перед дилемою: певні сучасні тенденції цілковито сприяють глобальним процесам інтеграції у всіх сферах життя, але паралельно існує й потреба збереження автентичності та культурної спадщини кожного окремого народу, тому питання ідентичності набуває нового значення у художньому дискурсі ХХІ століття.

Одним з осередків мультикультуралізму є Велика Британія як колишня столиця імперії. У центрі нашої роботи — сучасна британська письменниця Зеді Сміт, яка у романі «Білі зуби» (2000) звертається до актуальної та полемічної теми етнічної ідентичності людини в мультикультурному суспільстві на прикладі представників британської, бенгальської та карибської культур. Авторка також відома своїм особливим стилем письма, який поєднує в собі суворість і експресивність. Вона досліджує й інші, не менш гострі проблеми сучасного суспільства, зокрема стосовно гендерної, соціальної справедливості, міграції, економічної нерівності тощо.

Серед українських науковців до творчості Зеді Сміт звертаються: І. Скрипник («На перехресті світів: пошук ідентичності у романі Зеді Сміт “Білі зуби”»), Н. Ліхоманова («Трансформація культурної пам’яті у романі Зеді Сміт “Білі зуби”»), «Родинний наратив як засіб етнокультурної ідентифікації у прозі Зеді Сміт»), Патюк А. («Особливості роману з мультикультурним контекстом на прикладі роману Зеді Сміт “Білі зуби”»).

Актуальність дослідження полягає у тому, що мультикультурний дискурс сучасності продовжує привертати увагу науковців, філософів, письменників, соціологів, медіа-експертів. Питання також гостро стоїть і для представників колись поневолених народів навіть сьогодні, що підтверджується популярністю антирасистських рухів, як от “Black Lives Matter” (2013 - дотепер). Від 2000-х років, часу появи дебютного роману Зеді Сміт, який одразу став культовим і отримав відгуки критиків як “національний бестселлер” і дотепер філософія і політика мультикультуралізму є однією з найбільш обговорюваних тем на міжнародній арені, у мистецтві та соціальних мережах. Більше того, молодші покоління дедалі більше потребують неупередженого висвітлення мультикультурного дискурсу в соціальному контексті, а шкільні програми, на нашу думку, мають цьому сприяти.

Мета роботи: виокремити та осмислити філософське й концептуальне наповнення художнього значення елементів ідентичності та культурної пам’яті різних поколінь емігрантів-вихідців із колонізованих Британією територій в романі Зеді Сміт “Білі зуби”, та обґрунтувати доцільність включення тексту (імовірно до блоку позакласного читання - роман великий, або якщо основна програма — тоді підбирати й включати уривки з трьох родинних наративів) навчальної програми із зарубіжної літератури в середній школі для старших класів.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**:

- визначити важливе для дослідження коло актуальних сьогодні теорій ідентичності та культурної пам’яті, сутність їх концептів;
- дослідити постколоніальний аспект доробку Зеді Сміт;
- проаналізувати вияви ідентичності та функції культурної пам’яті на прикладах персонажів твору;
- оприятити аспекти тілесності принагідно до осмислення й пошуку героями роману своєї ідентичності, визначити їхні антропологічні та етнокультурні значення;
- дослідити актуальні навчальні програми із зарубіжної літератури для закладів загальної середньої освіти на предмет забезпечення їх текстами, що

сприяють обізнаності учнів з аспектами глобалізації, постколоніальним контекстом сучасності та формуванню соціальних та етичних навичок комунікації в мультикультурному світі;

- розробити план-конспект уроку за романом Зеді Сміт “Білі зуби” для учнів 11-го класу середньої школи.

Об’єкт дослідження – роман Зеді Сміт «Білі зуби».

Предметом дослідження є закономірності функціонування концептів ідентичності та культурної пам’яті у канві тексту, засоби їхнього художнього втілення та дослідження філософом мультикультурного та постколоніального суспільств, опосередкованих їхнім висвітленням у творчому методі Зеді Сміт.

Методологія дослідження. Поставлена мета передбачає застосування комплексного методологічного підходу. Було застосовано біографічний, культурно-історичний, компаративний, інтертекстуальний, міфокритичний методи, а також праці дослідників з постколоніальних, мультикультурних студій та студій ідентичності й пам’яті.

Українськими науковцями, на праці та концепції яких ми посилаємося є Н. Ліхоманова, І. Котик, А. Патюк, І. Скрипнік; серед зарубіжних дослідників звертаємося до праць Аннік де Сузнель, П’єра Нора, Девіда Бекінгема та Білла Екшрофта.

Наукова новизна роботи полягає у спробі виокремлення різновидів та функцій культурної пам’яті персонажів роману, дослідження аспектів прояву їх ідентичностей через індивідуальні та родинні наративи про досвід еміграції й втрату зв’язку з етнокультурним корінням своїх предків на рівні мотивів, образів та композиції роману Зеді Сміт, а також у пропозиції включити уривки твору до навчальної програми зарубіжної літератури для 11 класу та розробці плану-конспекту уроку за темою “Ідентичність та виклики соціалізації підлітків в романі Зеді Сміт “Білі зуби”.

Структура роботи включає зміст, вступ, три розділи – теоретичний (три підрозділи; фокусується на окресленні концепцій ідентичності та культурної пам’яті за Девідом Бекінгемом, Алейдою Ассман та П’єром Нора та Ліхомановою;

досліджує постколоніальний аспект роману Зеді Сміт на основі праць Едварда Саїда, Білла Ешкрофта, Гарет Гріффінс;) практичний (три підрозділи зосереджено на аналізі художньої реалізації досліджених концепцій ідентичності та культурної пам'яті у романі, зокрема через призму таких аспектів, як родинний наратив, топос дому, міф про першопредка, корпореальність (самоідентифікація персонажів на рівні оприявлення їхньої тілесності); методологічний (методологічні напрацювання для ознайомлення учнів шкільних закладів із творчим доробком Зеді Сміт та план-конспект розробленого уроку) – проміжні висновки до розділів, загальні висновки та перелік використаних джерел. Кількість сторінок роботи складає 47 сторінок від змісту до кінця переліку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОМАНУ ЗЕДІ СМІТ «БІЛІ ЗУБИ»

1.1. Теорії ідентичності та культурної пам'яті

Концепт ідентичності є полісемантичним і широко дискутованим поняттям у світлі гуманітарних студій класичної та посткласичної доби. Глибинний парадокс ідентичності лежить у самому терміні. Походячи від латинського кореня 'idem', що означає «той самий», термін передбачає як схожість, так і відмінність водночас. З одного боку, ідентичність - це щось унікальне у кожному з нас, послідовне, а отже незмінне з плином часу. З іншого ж, ідентичність також передбачає взаємодію із ширшою колективною або соціальною групою. Національна, культурна або гендерна ідентичність передбачають, що наша ідентичність частково залучає риси, які є спільними для інших людей. У такому разі йдеться про ідентифікацію з іншими, подібними до нас принаймні в деяких важливих аспектах. Девід Бекінгем у праці 'Introducing Identity' зазначає: *«На певному рівні я є продуктом своєї унікальної особистої біографії. Однак, те, хто я є (або ким я себе вважаю) змінюється залежно від того, з ким я перебуваю, від соціальних ситуацій, в яких я знаходжуся, і мотивацій, які я маю наразі, хоча я далекий від повної свободи обирати, як я визначаю себе»* [25, с. 1 – тут і далі переклад наш - Анна Слекішина].

Кілька галузей гуманітарних наук мають доробки у сфері дослідження поняття ідентичності. Ціле різноманіття піддисциплін та інтелектуальних парадигм — розвиткова психологія, соціальна теорія, символічний інтеракціонізм, культурні дослідження та багато інших — намагалися створити вичерпні описи. У нашому дослідженні будемо послуговуватися здобутками соціологічного підходу.

Так у розділі «Соціальна ідентичність: Індивід та Група» Бекінгем розглядає співвідношення особистісної та колективної ідентичностей. Важливою для нашого дослідження є теза про можливість індивідів заявляти про свою ідентичність (наприклад, про свою належність до членів певної групи), але також і необхідність таких заяв бути визнаними й підтриманими іншими. У спробах визначити свою ідентичність існує розрив між намаганням підкреслити свою індивідуальність, і

прагненням бути схожими на інших з тої певної групи, членом якої ми себе ідентифікуємо. Таким чином формування ідентичності часто залучає процес стереотипізації або «когнітивного спрощення», яке дозволяє людям легко відрізнити себе від інших та визначати себе та свою групу [25, ст. 6].

Важливою складовою ідентичності є пам'ять. Наукові відкриття про пам'ять перегукуються з популярністю теми в суспільстві та політиці. Глибоке зацікавлення минулим постає видимим у новій хвилі мемуарів, свідчень, фільмів на історичну тематику тощо. Пильна увага до минулого бере початок з кінця 1980-х років і повністю розвинулася у 1990-х. Можливими мотивами актуалізації інтересу до пам'яті та минулого є:

- розпад так званих «великих наративів» наприкінці холодної війни, які обмежували інтерпретації минулого, і разом з цим, відродження раніше замовчуваних чи навіть заборонених спогадів;
- зі зміною політичного контексту з'явився доступ до засекречених архівів колишніх комуністичних країн, що забезпечило нову базу для історії та, відповідно, пам'яті;
- постколоніальний контекст, в якому позбавлені своєї індигенної історії та культури люди намагаються відновити власні наративи та спогади [28, с.210].

Алейда Ассман, сучасна німецька історикиня та культурологиня, заперечує вичерпність традиційного поділу пам'яті на індивідуальну та колективну, оскільки таке розмежування не враховує такі важливі виміри пам'яті, як родина, місце проживання, покоління, соціум, держава та культура, у якій ми живемо.

Відтак, Ассман пропонує наступні види пам'яті:

1. Індивідуальна пам'ять — «викривлена» та ненадійна, але саме вона наділяє нас можливістю будувати власну самість. Ця пам'ять невід'ємна, в її межах лежить індивідуальний досвід, міжособистісні взаємини, почуття відповідальності та портрет особистості кожного з нас. Також ця категорія пам'яті включає табуйовані та травматичні спогади, які не є частиною свідомих спогадів, а лишаються заблокованими і час від часу намагаються прорватися в усвідомлене.

У цьому сенсі варто додати, що у рамках індивідуальної пам'яті психологи виділяють процесуальну (звички та закріплені навички), семантичну (зберігає все, що свідомо вивчається протягом життя) та епізодичну пам'ять [29, р.9]. Остання є надважливим пунктом для нашого дослідження, адже саме епізодична пам'ять кожного персонажа «Білих зубів» відіграє найважливішу роль у належності їх до певної ідентичності. Основними особливостями епізодичної пам'яті є унікальність та існування у певній перспективі, фрагментарність, перехідність та мінливість.

2. Соціальна пам'ять — динамічний посередник між обробкою суб'єктивного досвіду та розбудовою власної соціальної ідентичності. Спогади соціальної пам'яті існують в обмеженому часовому розрізі — вони помирають разом з людьми. У середньому, такі спогади існують протягом 80-100 років, у період, коли кілька поколінь — зазвичай три, інколи п'ять — родини живуть одночасно. Така загроза пояснює занепокоєність Самада Ікбола історією свого легендарного предка Мангала Панде, індійського солдата, що очолив повстання проти колоніальної політики англійців.

Одним із різновидів соціальної пам'яті є пам'ять поколінь. Група людей приблизно одного віку є свідками однакових історичних подій, як результат, вони розділяють схожі переконання, цінності та звички. Ця рамка подібних світоглядів руйнується лише з приходом іншої, тобто зі зміною поколінь.

У романі ця зміна виявляється через відношення Самад-Арчі та їхніх дітей Айрі, а також братів Маджіда і Міллата. .

3. Політична пам'ять — стабілізовані особисті спогади, які стають більш гомогенними, із кожним поколінням та підтримуються з боку державних структур та соціальних організацій через пропаганду, організацію певних заходів тощо. А. Ассман тісно пов'язує політичну пам'ять із національною [28, с. 217]. Спогади окремих людей часто героїзовані або ж навпаки, демонізовані і в такому вигляді курсують у соціальному середовищі. Про селективність політичної пам'яті свідчить також і відкидання всіх фактів, які не вписуються у рамку «героїчності». Таким чином, як висновує А. Ассман, у результаті соціум має один спільний

спогад про певні історичні події. У стосункові до роману можемо зробити висновок, що саме політична пам'ять впливала на виховання Самадом Міа власних синів, зокрема й на прийняте рішення відіслати Маджіда до Бангладешу.

4. Культурна пам'ять різниться від соціальної тим, що якщо політична пам'ять - це баланс між забутим та незабутим, то культурна пам'ять стоїть на трьох китах: забуте; те, що пам'ятають і те, що забуте людьми, але зберігається у різноманітних витворах мистецтва. Відтак, даний вид пам'яті можна умовно розділити на активні (ті, до яких ми звертаємося постійно) та архівні (ті, які зберігаються в музеях та бібліотеках). Культурна пам'ять, на думку Ассман, має складну структуру, не є гомогенною та підлягає широкій інтерпретації [28, с. 221].

Так у статті «Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire» французький історик П'єр Нора аналізує зв'язок між пам'яттю та історією, та пропонує глибокий розгляд концепції «місць пам'яті» (*les lieux de mémoire*) [30, 8], на яку ми будемо спиратися, аналізуючи текст Зеді Сміт. За П. Нора, місця пам'яті - це не просто фізичні простори, однак культурні топоси, наділені символічним сенсом, що транслюють певні цінності, ідеї та ідентичності окремій спільноті людей. Основними сферами функціонування місць пам'яті є освіта, пропаганда або ж збереження пам'яті про минуле.

Зосібна для виконання завдань нашого дослідження, важливими стануть такі тези:

- Розрізнення пам'яті та історії: П. Нора підкреслює, що пам'ять та історія мають різні функції та характеристики. Пам'ять є живою, спонтанною і колективною, передається через досвід і традиції. Вона емоційно насичена та асоціюється з конкретними групами людей. Натомість історія є академічною, критичною та аналітичною дисципліною, що тяжіє до об'єктивного відтворення минулого.
- Поява місць пам'яті: Нора стверджує, що через розрив між сучасним суспільством і його минулим, пам'ять починає зникати. Для її збереження створюються «місця пам'яті» – символічні об'єкти, місця, практики або події, які допомагають підтримувати зв'язок із минулим. Ці місця можуть бути

матеріальними (архітектурні пам'ятки, меморіали), нематеріальними (традиції, ритуали, свята) та символічними (поняття та ідеї, що символізують певні події або періоди).

- Трансформація суспільної пам'яті: Нора описує, яким чином місця пам'яті відіграють роль у формуванні колективної ідентичності. Вони не просто зберігають минуле, але й інтерпретують його, надаючи йому нові сенси та значення. У такий спосіб ці місця стають інструментами конструювання політичних, культурних та соціальних дискурсів.
- П. Нора підкреслює, що «місця пам'яті» є не лише результатом природного процесу збереження пам'яті, але й продуктом свідомої діяльності суспільства, що прагне зберегти свою історичну спадщину. Ці місця допомагають створити національну ідентичність та забезпечують культурну спадкоємність, особливо в епоху глобалізації та швидких змін [38].

Можемо підсумувати, що основні складнощі визначення поняття ідентичність лежать у дихотомії «ідентичність, як щось, притаманне лише мені» та «ідентичність як щось, що споріднює мене з певною групою». Важливим аспектом ідентичності є пам'ять, що часто постає як засіб конструювання культурних, політичних та соціальних дискурсів. Посилений інтерес до минулого у XX та на початкові XXI століття пояснюється розпадом імперій, а отже і переосмисленням імперських наративів, відкриттям доступу до архівів та, відповідно, новими історичними відкриттями та прагненням колонізованих народів відтворити власні історичні контексти. Серед видів пам'яті розрізняють індивідуальну, соціальну, політичну та культурну. Виникає також поняття «місця пам'яті», що трактується з ракурсів матеріальних чи нематеріальних символів минулого.

1.2. Аспекти та художні засоби оприявлення постколоніального дискурсу в романі

Постколоніальні студії - це міждисциплінарна галузь гуманітаристики та прицільно літературознавства, розвинена науковими методами і концепціями численних теоретиків та літературознавців зі значним внеском у визначення та

розвиток постколоніальної теорії. Одним із найвпливовіших теоретиків постколоніального дискурсу є Едвард Саїд. Його робота «Орієнталізм» (1978) є ключовою у дослідженні того, як колоніальні Західні суспільства створюють і підтримують стереотипні образи Сходу, зосібна в постколоніальному ключі.

У книзі «The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures» (1989) автори Білл Ешкрофт, Гарет Гріффітс і Гелен Тіффін термінологічно визначають постколоніальну літературу так: *«Постколоніальна література охоплює всю літературу, написану вихідцями з колонізованих націй, і звертається до наслідків колоніалізму на культуру цих націй. Вона включає літературу, що виходить за межі колоніального досвіду, намагаючись створити нові ідентичності, які будуть протистояти ідеологічним силам колишніх колонізаторів»* [25, 2].

На основі опрацьованих праць окремих теоретиків постколоніальних студій (Г. Бгабга,) спробуємо виділити окремі аспекти постколоніальної прози, на які вважаємо за доцільне спиратися в нашому дослідженні, зокрема при розкритті постколоніальної поетики роману З. Сміт «Білі зуби»:

- Американський дослідник постколоніалізму індійського походження Гомі Бгабга акцентує такі риси постколоніально маркованих текстів, як увага до концептів ідентичності та культурної гібридності. На думку науковця, постколоніальна література *«<...> характеризується здатністю відобразити складність культурної ідентичності в колоніальному та постколоніальному контекстах»* [33, с. 121]. Так сюжет роману «Білі зуби» розгортається в Лондоні, багатокультурному мегаполісі, і включає персонажів різних етнічних груп, зокрема карибського, бенгальського та англійського походження. Це відображає гібридну природу постколоніальних суспільств, де різні культури співіснують і взаємодіють. До того ж, персонажі, як от Айрі Джонс, мають змішане ямайське та англійське коріння, втілюють гібридність, долаючи складнощі множинних культурних ідентичностей.

- За спостереженням дослідника Білла Ешкрофта, — роман із постколоніальними первнями здебільшого торкається відображення досвіду мігрантів та їхніх нащадків, а потому й діаспор, тим самим висвітлюючи виклики та можливості, з якими вони мають справу в постколоніальному суспільстві. У романі Сміт саме історії родини Ікболів з Бангладешу та родини Джонсів з ямайським корінням в романі Сміт художньо ілюструють багатогранний і тим цінний для вивчення міжпоколіннєвий діаспорний досвід.
- Як зазначає автор концепції орієнталізму Едвард Саїд, історична спадщина колоніалізму: « <...> зосереджена на історичних досвідах колоніалізму та його наслідках. Вона кидає виклик усталеним наративам, представляючи альтернативні історії та перспективи, які були маргіналізовані або виключені» [41, с.181]. Роман «Білі зуби» заглиблюється в історичні впливи колоніалізму, зокрема у його фокусі перебуває спадщина британського колоніального панування в Індії та Карибському басейні. Життя і долі персонажів формуються та форматуються цими колоніальними історіями, політичними й культурними наративами, часто забарвленими стереотипними рецепціями, що потужно впливають на їхні ідентичності та світогляд. Наприклад, роздуми Самада Ікбала про свого предка, Мангала Панде, який брав участь в індійському антиколоніальному повстанні 1857 року, підкреслюють постійну актуальність колоніальної історії у формуванні сучасних ідентичностей.
- Американська дослідниця індійського походження, співавторка теорії постколоніалізму Гаятрі Співак серед ключових рис постколоніального художнього дискурсу виділяє увагу до концептів влади та спротиву. Зокрема, дослідниця зазначає, що постколоніальна література: «<...> прагне дати голос тим, хто був пригніченим колоніальною владою, висвітлюючи їхні досвіди та боротьбу за ідентичність та визнання» [34, с.179]. Так у романі З. Сміт також йдеться про динаміки влади та спротиву їй як в окремих родинах, так і в ширшому суспільному контексті. Художній текст Сміт є

одночасно своєрідною експериментальною студією з соціології мультикультурного соціуму, оскільки досліджує та оприявнює шляхи й інструменти, якими персонажі протистоять і адаптуються до тиску домінуючої культури. Різні форми спротиву персонажів - від суворого дотримання Самадом своїх культурних та релігійних переконань до участі Міллата в радикальних організаціях - відображають різні моделі відповідей на постколоніальну маргіналізацію етнічних груп в багатокультурному англійському суспільстві.

- Соціальний філософ і психоаналітик Франц Фанон - виходець із Карибського басейну (Мартиніка) та послідовний прихильник процесів політичної й культурної деколонізації привертає увагу до таких ключових рис постколоніального дискурсу, як конфлікт культур та культурна асиміляція: «Деколонізований світ є світом, де культура колонізатора і колонізованого продовжують зіштовхуватися і конфліктувати» [35, с. 358]. Напруга між прагненням запам'ятати і зберегти культурні традиції та страхом повністю асимілюватися, розчинитися в багатолічному британському суспільстві є наскрізною темою роману Зеді Сміт, його стрижневим конфліктом. Самад Ікбол відчайдушно намагається зберегти свою культурну спадщину, виховуючи дітей в іншому культурному середовищі. Конфлікт поколінь між батьками та дітьми (Самад — Маджід) щодо культурних цінностей підкреслює виклики культурної асиміляції в колоніальному, а також постколоніальному суспільстві.
- Кенійський поет і академік Нгугі Тіонго серед ключових аспектів постколоніального тексту виділяє мову та наратив: *«Постколоніальна література використовує мову як інструмент для відновлення власного голосу та наративу, замовчуваного колоніальним домінуванням»* [36, с. 102] — зазначає автор. У цьому сенсі бачимо, як Зеді Сміт окреслює своєрідний мовленнєвий портрет персонажки Клари: автор залишає Кларі ямайський акцент як ознаку належності до ямайської культури, хоча водночас

англійська мова вважається еталоном, тож у романі кілька разів наголошено на відхиленні Клариної вимови від домінуючої.

- Назагал можемо також виділити проблеми раси та расизму в романі «Білі зуби»: у тексті зображено упередження та дискримінацію, з якими зіштовхуються представники інших рас у Британії. Так досвід культурної інтеграції та соціалізації родин Ікболів та Джонсів у британському суспільстві виявляє наскрізну природу расових і культурних стереотипів щодо мови, зовнішності, патернів поведінки та соціальних репрезентацій, що зберігаються мультикультурному суспільстві, сповненому суспільних суперечностей, колізій та глибоких конфліктів.

Висновки до Розділу 1

Завданням першого розділу нашого дослідження стало напрацювання теоретичних концепцій для аналізу ідентичності та культурної пам'яті персонажів роману англійської письменниці Зеді Сміт «Білі зуби» (2000) та дослідження аспектів постколоніального та мультикультурного дискурсів роману.

У ході роботи вдалося виокремити кілька класифікацій, що дозволять здійснити практичний аналіз обраного роману з позицій комплексної методології. Було виявлено, що визначення ідентичності ускладнено розривом між прагненням індивіда бути унікальним та мати схожість з іншими, щоб асоціювати себе з членом певної групи.

Було зроблено висновок, що важливою складовою ідентичності є пам'ять. Унаслідок розпаду імперій, появи доступу до раніше засекречених архівів та прагнення поневолених народів розповісти історію зі своєї перспективи, увага до пам'яті та її функцій активно розвивається. За Алейдою Ассман, пам'ять поділяється на кілька видів: індивідуальну (формується з особистого досвіду і є основою самоідентифікації), соціальну (обмежена часом життя поколінь і відображає спільні переживання), політичну (підтримується державними структурами і формує національну ідентичність) та культурну (зберігає минуле у мистецьких та культурних артефактах). Важливою у контексті нашого дослідження

є також концепція місць пам'яті П'єра Нора – символічних топосів, через які ми тримаємо зв'язок з минулим.

Також визначено та проаналізовано постколоніальні аспекти роману, серед них виокремлено тяжіння до концептів ідентичності та культурної гібридності, відображення мігрантського досвіду та досвіду діаспор, зосередженість на історичних досвідах колоніалізму, увага до концептів влади та спротиву їй, наявність конфлікту культур та проблеми расизму. Було обґрунтовано належність роману Зеді Сміт до зразків постколоніальної літератури з огляду на наявність усіх досліджених рис постколоніалізму у канві тексту.

РОЗДІЛ 2. ХУДОЖНЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ В РОМАНІ ЗЕДІ СМІТ «БІЛІ ЗУБИ»

2.1 Пам'ять героїв роману «Білі Зуби» на перехресті культурних світів

В осерді сюжету роману Зеді Сміт «Білі зуби» — два покоління мігрантів: пара з Бангладешу — Самад Мія Ікбол та Алсана Бегум (обоє бенгальці, мусульмани) і їхні сини-близнюки Міллат та Маджід, а також міжрасове подружжя: англієць Арчібальд Джонс і ямайка Клара Бовден, які виховують доньку Айрі — протагоністку роману. Герої роману — вихідці з колишніх колоній, тож кожен із них намагається віднайти свій спосіб існувати і не загубитися (в прямому й переносному сенсах) в мультикультурному Лондоні.

Роман складається із чотирьох відносно однакових за обсягом частин, кожна з яких присвячена окремому персонажеві та розкриває їхню перспективу. Зокрема, перший розділ називається «Арчі» та присвячений історії англійця, батька Айрі. Вже сама назва розділу натякає, що для «Арчі» його місце у суспільстві в національному контексті не таке важливе, відсутня також складова роду — назва розділу не лише не апелює до повного імені персонажа — Арчібальд, але й повністю ігнорує прізвище. А ось як сам персонаж коментує свою генеалогію: *«Бачиш, а моє прізвище Джонс. Це ніби “Сміт”. Ми взагалі ніхто»* [7, с.127]. Арчі — англієць, однак його життєпис як одна з органічних частин цієї романної саги іронічно позбавлений політичного відтінку, як і проблеми пошуку культурної ідентичності, тоді як сама історія цього персонажа підсвічена здебільшого стражденними буднями існування в багатокультурній столиці-мегаполісі, своєрідному новому Вавилоні межі ХХ-ХХІ століть. Драматична композиція першого розділу ґрунтується виключно на особистісній історії Джонса: розлучення з дружиною, знайомство із Кларою — майбутньою коханою жінкою, дружба та військове минуле із Самадом Ікболом тощо. Невдача в особистому житті переживається персонажем своєрідно й знову ж таки іронічно: *«Арчі Джонс спробував вчинити самогубство, тому що його дружина Офелія, італійка з очима кольору фіалок <...> нещодавно з ним розлучилася. Проте, він вирішив провести*

новорічний ранок, вдихаючи газ, не тому, що любив її. Він вирішив так якраз тому, бо усвідомив, що жив з нею так довго і не любив її» [7, с. 19]. Отож, перед читачем постає типовий чоловік-невдаха середнього віку, який викликає співчуття своєю незграбністю та повною розгубленістю в світі. Невдовзі після розлучення англієць зустрічає Клару на молодіжній вечірці. Його перше враження від дівчини також промовисте: «Була не ли-ше найкрасивішою річчю, яку йому доводилося бачити, а й найбільш жаданою жінкою, котру йому доводилося зустрічати. Її краса не була холодним, цупко запакованим товаром. <...> Несла свою сексуальність з легкістю старшої жінки <...>» [7, с. 38]. Відтак, Арчі наче й не зауважує колір шкіри Клари Бовден — він не розглядає її у політичному чи географічному контекстах, найяскравіша емоція, яку Клара викликає в Арчі — це бажання. Зеді Сміт ілюструє відсутність внутрішнього конфлікту у розумі англієця. Він не зважає те, що відбувається, наприклад, з точки зору історії, для нього це мало важить. Джонс навіть не одразу розуміє, в чому справа, коли колеги натякають йому не з'являтися на корпоративній вечірці разом із новою дружиною, мовляв, вона виглядає занадто екзотично і це може провокувати непристойні думки в інших чоловіків. Відтак Арчі постає незаангажованим імперською історією англієцем, який, на нашу думку, яскраво постулює насамперед патерн *індивідуальної пам'яті* за Алейдою Ассман [28].

Зауважимо, що в образі Арчі Джонса оприявлено також *соціальну пам'ять* — саме у цьому розділі детально описаний період Другої Світової війни, коли Арчі й Самад були англійськими солдатами та застрягли в танкові на кордоні між Грецією і Туреччиною. Тут він розділяє цей вид пам'яті з Ікболом.

Другий розділ роману присвячено бенгальцю. Перший пункт має назву «Спокуси Самада Ікбола» та розкриває сповна внутрішню та зовнішню боротьбу Самада за право залишатися мусульманином в атеїстичному суспільстві, бенгальцем в англійському середовищі та, що найважливіше, виростити синів — Маджіда та Міллата — достойними спадкоємцями бенгальської культури та гідними нащадками слави їх предка — Мангала Панде, індійського солдата, який відіграв важливу роль в Індійському повстанні у 1857 року. Його поведінка та

рішення базуються на плодах *політичної пам'яті*, потужно забарвленої тяглою історією національно-визвольної боротьби Індії. Мангал Панде героїзується Ікболом, однак в даному разі ми спостерігаємо, як у дію вступає механізм селективної природи політичної пам'яті — Самад ревно відкидає всі факти, історичні дослідження, які підривають чи закладають сумнів в автентичності його родинного міфу. Арчібальд у черговій суперечці з Самадом щодо ролі, яку відіграв Мангал Панде в індійському повстанні 1857 року, наводить визначення із «Словника староанглійської мови»: «*Pandy/'pandi/n. 2. colloq. Also — dee. M19* <первісно прізвище першого повстанця серед висококастових сипаїв у бенгальській армії> 1. Сипай, який брав участь в Індійському повстанні 1857—1959. 2. Бунтівник, зрадник. 3. Дурень або боягуз у військовому стані» [7, с. 290]. Знаково, що англієць запозичує цей аргумент в англійському словнику — своєрідний акцент на полярних точках зору Арчі й Самада: повне нерозуміння і невизнання важливості внеску поневолених народів (постколоніальний наратив) з боку першого та прагнення будь-що відстояти честь і пам'ять предка, який не міг не мати впливу на історію свого народу з боку Ікбола. У такий спосіб конфлікт колонізаторів та колонізованих інтенсифікується насамперед на рівні близьких стосунків між головними персонажами — попри те, що Арчі й Самад є найліпшими друзями, усе свідоме життя англієць так і не визнає значущості внеску прадіда Ікбола, що постулює ідею про споконвічне применшення значущості колонізованих народів та пригнічення їхніх національних і культурних ідентичностей колонізаторами.

Втіленням *культурної пам'яті* Самада Ікбола є його приналежність до ісламської релігії. Основний конфлікт тут можна розглядати у розрізі «жити за канонами — слідувати бажанням». Назва першого підрозділу частини «Спокуси Самада Ікбола», про яку згадано вище, відкриває історію про захоплення Самада вчителькою музики його синів — Поппі Барт-Джонс. Рудоволоса англійка викликає сексуальне бажання в Ікбола, який, очевидно, не може його задовольнити з огляду на заборони ісламу. Бенгалець розривається між догодженням плоті — йде на компроміси з власним Богом, відмовляється від їжі заради мастурбації, — та між

служінням традиції — він все ще молиться і ходить до мечеті, намагається забезпечити своїм синам надійне мусульманське коріння, аби їх не відносило до моря гріха та зіпсутості так само легко, як їхнього батька. Стосунки Поппі й Самада знову ж таки ускладнюються національними приналежностями кожного з них: одна справа зрадити канони мусульманської віри з жінкою, але зовсім інша, ідеологічно неприпустима, на думку Самада, — зробити це з англійкою, імперською спадкоємицею. Таким чином, Самад постає перед страхом опинитися останнім справжнім мусульманином свого роду (цей титул вже він сам неодноразово ставить під сумнів). Якщо його сини асимілюються, то станеться непоправне: Ікболи-бенгальці назавжди втратять свою етнічну й релігійну ідентичності, опозиція колонізатор — поневолений втратить сенс, а історична значуща боротьба його предків зійде нанівець.

Третій розділ описує історію Айрі Джонс та фокусується на проблемах підліткового життя у мультикультурному світі. Частина Айрі буде детально розглянута в ракурсі тілесності у пункті 2.2.

У фокусі четвертого розділу — брати Маджід та Міллат. Батько відправляє Маджіда у Бангладеш, оскільки сподівається, що там він віднайде власне коріння. Син мав повернутися додому, до своїх витоків і стати справжнім мусульманином, опинившись якомога далі від зіпсутого Лондона. Нерозлучна пара Маджід — Міллат стає об'єктом радикального батьківського експерименту, у результаті якого розбещений та, на перший погляд, далекий від релігії Міллат вступає до релігійного об'єднання ХВІ (Хранителі Вічного Ісламу), виступає проти європейських цінностей та намагається протистояти західним спокусам (часто марно, як і його батько). Хлопець готовий в ім'я Творця вбити англійського вченого, який взяв на себе роль довершувача творінь Бога. Напротивагу йому, Маджід, який зростав далеко від Лондона і перебував у мусульманському середовищі, навпаки стає носієм європейських цінностей, серед яких, зокрема, і наука — він стає приятелем Маркуса Чалфена — того самого вченого, який генно модифікував мишу заради наукового прориву. Таким чином Зеді Сміт витворює блискучу інтригуючу романну поліфонію: авторка грає з функціями соціальної та культурної пам'яті

обох хлопців і при тому в дусі постмодернізму не озвучує конкретних причин такого перелому. Спочатку все виглядає як звичайний збіг обставин: Міллат зустрічає члена ХВІ за школою під час паління чергового косяка, а Маджід стає прихильником ідей Чалфена завдяки засобам масової інформації. Іронічний ефект цих, здавалося б, цілком випадкових причинно-наслідкових зв'язків посилено тим, що брати є близнюками. Здається неймовірним, надзвичайним і цілком спорадичним, що Міллат у Лондоні може повернутися до ісламської секти, тоді як Маджід у Бангладеші перейняти європейські цінності. Фактично, зчитуємо ідею про експеримент: поміщення двох абсолютно однакових людей у різні середовища й отримуємо результат, протилежний очікуваному. Таким чином, мультикультурність бачиться як щось ширше, ніж просто географічні рамки (той самий Лондон), увесь світ є мультикультурним ба більше — почасти ірраціональним і непередбачуваним. І мова не лише про безпосередній контакт людини з представниками інших національностей. Інформація, наука, музичні вподобання чи стандарти краси – вони всі зазнають трансформацій у постколоніальну добу.

Зауважимо, що персонажі, яким не присвячено окремі розділи, теж втілюють у своїх образах певні функції пам'яті. До прикладу, Клара Бовден — дружина Арчі та матір Айрі. Клара походить із християнської родини, її мама — Свідок Єгови, тому все дитинство Клара відвідує церкву та проповідує сусідам, свідомо чекає кінця світу. Цікавою є й історія походження Клари — її бабуся, Амброзія Бовден зачала доньку Гортенз Бовден з одним англійським капітаном, який знову ж таки цілком випадково опинився на ямайському острові на початку ХХ століття. Саме він — Чарлі Дурхам — навчив Амброзію англійської та навернув до християнства, а вона, у свою чергу, передала це доньці Гортензії. Відтак, Бовдени проходять найдовший процес асиміляції — Айрі є вже четвертим поколінням, на яке безпосередньо впливає англійська традиція й культура. Клара зрікається членства серед Свідків і долучається до комуни — місця проживання таких загублених, як вона сама, а будучи дорослою, вона вступає до університету і намагається жити цілком собі «європейське» життя. Даний епізод відбиває еволюцію «англійськості»

Бовденів — якщо Амброзію навчав і «просвітлював» білий європеєць - капітан Дурхам, то Клара обирає освіту з власного бажання. Відтак, культурна пам'ять Клари не тримає її в чітко окреслених рамках однієї національної традиції, її шлях можна вважати прикладом свідомої й успішної асиміляції в мультикультурне суспільство Британії - чого не скажеш про її доньку Айрі, в якій все добре лише на перший погляд і чия буттєву модель ми розглянемо в наступному підрозділі роботи.

2.2 Ідентичність та тілесність в романі

Завданням даного підрозділу є оприявити мотив пошуку ідентичності героями роману та рівні тілесного переживання своїх буттєвих колізій. У своїй книзі «Символіка людського тіла» (2003) французька психотерапевтка Аннік де Сузнель висвітлює низку відкриттів, пов'язаних із тілесним буттям людини в його сув'язі зі сферою духовного й екзистенційного. Письменниця та у минулому медсестра, авторка базує своє дослідження на глибокому вивченні символічної сутності органів та частин людського тіла в античній греко-римській міфології, а також у Біблії. Для виконання своїх пошукових завдань, дослідниця звертається до аналізу християнської релігійної традиції, а також системи символів у давньоєврейській мові. Для потреб нашого дослідження цінними є спостереження науковиці щодо людських зубів та волосся як окремих метафор духовної трансформації людської істоти в її сумірності божественному задуму й Творінню. Саме ці частини тіла символічно кодують у собі наскрізну ідею роману Зеді Сміт і трансльовані авторкою вже від заголовка її твору, який привертає увагу власне до білих зубів Айрі - протагоністки роману та її родичів.

Так у своєму дослідженні Аннік де Сузнель зазначає: *«Зуби, вишикувані разом, один тісно обабіч другого за губами, скидаються на останнього охоронця порога, коли чудовисько стоїть з одного боку дверей, божественна дійсність — з другого. Ми щойно зазначили: зуби перед язиком — це щит перед Мечем»* [1, с. 444]. Як ілюструє авторка, цей образ потверджують еллінські міфи, зокрема історія про Кадма, засновника міста Фіви, а також про міф про Ясона, який викрадає Золоте

Руно. Ці дві розповіді наділяють зуби роллю насіння, оскільки з них народжується армія воїнів, яку герої міфів мусять подолати.

Другий розділ роману Зеді Сміт має назву «Зубні проблеми». Ця частина відкривається історією про романтичні взаємини Клари Бовден та Раяна Топса — рудого англійця, поціновувача англійської музики. Знаково, що Клара описується на початку розділу як *«незграбний, щербатий підліток»* [7, с. 42], щодо масивності її зубів маємо таку цитату: *«А Клара могла б почитити яблуко самими передніми зубами раніше, ніж до нього дотягнувся б її язик»* [7, с. 44]. Інтерпретуючи зуби як певний захист, щит перед чудовиськом і межу з божественною дійсністю, розуміємо, що «захисний бар'єр» Клари ненадійний — щербинка між зубів може трактуватися як певна надломленість, відсутність цілісної ідентичності дівчини: ні в національному, ні у релігійному плані вона не є цілісною. Будучи християнкою, Клара піддається бажанню і має фізичні стосунки з Раяном у перший же день їхнього знайомства. Теза про зуби як захист підсилюється подальшим розвитком подій, а саме повною втратою Клариних зубів: відмовившись одягати шолом, Клара втрачає зуби у результаті дорожньої пригоди — старий скутер Раяна хряснув об дуб. Перед поїздкою Клара мовить до Топса, який вже навернувся до християнства через посередництво Гортенз, старшої Бовден, та почав звинувачувати Клару у веденні непристойного способу життя: *«<...> я кузлице, я саме натуральне кузлице, і мені подобається бути кузлицем. Я хочу бути кузлицем»* [7, с. 60]. Із цією реплікою, присутньо, з Клари знімається маска доброї та порядної дівчинки-християнки. У такий спосіб символічний бар'єр між чудовиськом (внутрішнім, якщо розглядати це як вивільнення пригніченої ідентичності, ймовірно навіть Тіні, та зовнішнім, якщо трактувати чудовисько як зовнішній світ засуджень, заперечень та знецінення, яке чекає на дівчину, коли вона обирає цей шлях) та божественною дійсністю зруйновано.

Уже після одруження з Арчі Клара носить білий зубний протез. Тепер щит стає штучним та зйомним. Ба більше, Клара приховує цей факт від Айрі, і донька дізнається про протез випадково, наступивши на штучні зуби уночі. На рівні символів, цю зміну можна зчитати як спосіб дівчини пристосуватися, злитися з

англійським соціумом (відкриття дверей чудовиську), адже ні при одруженні з білим чоловіком, ні надалі Клара не переживає важких емоцій з приводу власної асиміляції чи побоювань за стертя їхньої карибської ідентичності через можливий етнічно змішаний шлюб її доньки Айрі. Між чудовиськом та собою Клара встановлює штучний захист, але іноді вона його знімає, що все ще дозволяє потворі впливати на неї, утім найсуттєвіше — вона почувається із цим абсолютно нормально.

Важливим для нашого дослідження є ще одне узагальнення Аннік де Сузнель про зуби: *«Зуби як структури також мають свої батьківські корені. Ми маємо давати своїм дітям здорові зуби, що вимагає нашої святості, тобто нашого звершення»* [1, с. 451]. Ця цитата перегукується зі словами колишнього військового містера Гамільтона, якого школярі відвідали у якості допомоги для місцевої громади. Старий мав вставну щелепу і весь час жалівся на свої зуби, шкодував, що не доглядав за ними як слід, ставив багато питань про зубну гігієну Айрі, Міллата та Маджіда. Таким чином відзначалася важливість дбати про цей символічний щит. Проте, містер Гамільтон зауважує й інше: *« <...> білі зуби теж не завжди добре, ось побачите. Наприклад, коли я служив у Конго, єдиною прикметою, щоб вирізнити нігера, були його білі зуби. <...> побачив, як блиснули білі зуби, і — бах туди! <...>»* [7, с. 205]. Наведений епізод актуалізує значущу дихотомію та один з наріжних каменів постколоніального дискурсу — це протистояння «Свій-Чужий» у расовому контексті, де тілесні прояви, зокрема зуби чорних, зчитувалися білими солдатами не просто як щит, а як мішень. Протистояння «Свій-Чужий» унаочнюється ставленням до зубів різних людей — говорячи про умовних «своїх» (європейців), Гамільтон виражає занепокоєність здоров'ям цих зубів, згадуючи зуби своїх колишніх вимушених противників — бачить їх як ціль. Присутність чорношкірої Айрі у момент виголошення цих слів тільки підкреслює розрив між сприйняттям «своїх» та «чужих».

Як дізнаємося з роману, Айрі успадкувала великі заячі зуби Клари. Повертаючись до тези Аннік де Сузнель, зуби Айрі виявилися надійним щитом проти символічного Дракона, що зазіхнув на автентичність Айрі, а саме

європейських стандартів краси, хоча в цьому переконанні Айрі вдалося утвердитися лише з часом. Повертаючись до символу зубів як насіння, відстежуємо ідею про посіяні зуби Клари, з яких проростають виклики буття, які приносить змішана кров — воїни-чужоземці, загарбники автохтонної території героїні, з якими має змагатися Айрі.

Для подальшого розгляду прикладу та функцій оприявлення ідентичності Айрі на рівні тілесності ми звертаємося до іншого висновку Аннік де Сузнель, а саме щодо сакрального значення волосся: «<...> [волосся] є небесними променями, коренями, по яких у Людину проникають божественні енергії й сила, що дає їй життя <...> Волосся — символ божої сили» [1, с. 485].

У частині роману власне про Айрі маємо епізод, у якому дівчина вирішує змінити імідж, а саме «виправити» своє африканське кучеряве волосся та зробити його прямим. За послугою вона звертається до салону, де білі перукарки обіцяють їй чудовий результат, оскільки волосся Айрі — це волосся напівкровки, воно значно м'якше та має слабший завиток, ніж типові афро-кучері. Утім працівниці салону нехтують важливою деталлю: Айрі мила голову за день до процедури, тому захисний шар шкірного сала був відсутній, що спричинило жахливі опіки аміаком та залишило все волосся Айрі у раковині. Відтак, цей епізод можна трактувати як своєрідний розрив між Айрі та божественною енергією, її “космічної антени”: волосся, яке раніше сягало пояса, зараз ледь стирчало з голови на кілька дюймів. Акт із перукарнею глибоко символічний: вирішуючи змінити себе, дівчина зрікається тієї божественної сили, якою вона була наділена за місцем і правом свого народження. Який вихід знаходить Айрі? Власник салону пропонує безкоштовно компенсувати негативний досвід нарощенням нового, а головне — прямого волосся, на упаковці якого зазначено: «6 метрів. Індійське. Пряме. Чорне/руде» [7, с. 323]. Таким чином, зчитуємо своєрідну алюзію на Клару та її зуби. Усі втрачене замінюється штучним, чужим та стороннім. Проте Айрі, зрештою, обирає відмовитися від індійського волосся - цьому, зокрема, послужили й зауваження Ніни, прогресивної сестри Алсани (дружини Самада), про те, що до процедури африканське волосся було красивим і диким, хуліганським і просто таки

розкішним. Зрештою Айрі голіруч видає з голови чуже волосся. Це рішення може трактуватися як остаточне самовизначення Айрі, прийняття нею її питомої частини своєї карибської ідентичності, власної зовнішності та, відповідно, налагодження потоків божественної сили. Тепер уже нічого не перешкоджає божественній силі наповнювати Айрі та вести її шляхом самопошуку й пізнання своєї натури. На відміну від матері Клари, яка втратила зуби волею випадку і встановила своєрідний штучний бар'єр між своєю самістю та зовнішнім Драконом, Айрі зрікається штучної корони, яка б перешкоджала життю за власним вибором, покликком крові й серця і натомість нарощує свій власний сакральний ореол. Це стає поворотною точкою самоосмислення Айрі у суперечливій дійсності мультикультурного світу.

Знаковими для роману є також очі. Зеді Сміт часто акцентує на виразності шоколадних очей із зеленими іскорками Міллата та Маджіда, а Арчібальд Джонс чекає доньку із блакитними очима. За Аннік де Сузнель, очі — це «божественне бачення» [Аннік де Сузнель, с. 459]. Дослідниця продовжує: «*“Око” — Auip давньоєврейською — це власне ідеограма літери Auip, числечисло 70 передбачає смерть, необхідну для відродження. <...> Після цього випробування очі тих, хто був “у мороці й тіні смерті”, відкриті для Божественного Бачення*» [1, с. 459].

Коли Клара завагітніла, лікар сказав їй, що білі гени можуть перемогти і що блакитні очі у їхньої донечки є цілком вірогідною генетичною випадковістю. Арчі марив цією ідеєю, а повідомляючи друзям про очікуване поповнення у родині, заявляв, що блакитні очі вже не просто вірогідність, а точний факт. Ось як Зеді Сміт описує очі Айрі, коли та вже народилася: «*<...> короткозорі оченята, які потребували грубих окулярів <...> Навіть її блакитні очі — очі, якими так захоплювався Арчі — природа дала їй лише на два тижні. Так, вона народилася з голубими очима, але одного дня Кла-ра заглянула в колыску і побачила, що звідти на неї дивляться карі оченята <...>*» [7, с. 302]. Відтак, повертаючись до трактування символу очей Аннік де Сузнель, поганий зір Айрі може свідчити про відсутність міцного контакту з тим божественним, що є у ній, складнощі у

самоідентифікації та прийнятті себе. Така інтерпретація, до слова, перегукується з ідеєю про спалене волосся як про знищений місток між дівчиною та божественною силою її землі й предків. А той факт, що очі з блакитних змінюються на карі, нагадує ідею де Сузнель про смерть, необхідну для відродження. Можемо простежити символічну смерть сподівань, а точніше марних та хибних очікувань Арчі, а на вищому рівні — кінець (своєрідна смерть) загубленості та роздвоєності ідентичностей Бовденів, адже Айрі, зрештою, знаходить і стверджує себе саме на Ямайці, по поверненні до батьківщини своїх пращурів.

Щодо виразності очей Міллата, згадка про які тягнеться упродовж усього роману, звертаємося до такої тези французкої дослідниці: *«З іншого боку, літера Auip за значенням 70 дуже близька до своєї сестри Zaip зі значенням 7. Ідеограма Zaip схожа на стрілу, <...> символізує чоловічу силу, якою наділено людину, щоб дати їй змогу довершити внутрішні шлюби і досягти чергових рівнів свідомості»* [1, с. 460]. Міллат дійсно проходить крізь складну боротьбу, прагне досягти того самого символічного внутрішнього шлюбу, примирення між необхідністю зберегти мусульманську традицію та життям у реаліях мультикультурного, багатонаціонального міста, повного спокусу. Кульмінацією цього протистояння є сцена в університеті, під час виставки «Миші Майбутнього» та виступу Маркуса Чалфена перед пресою — Міллат готовий вбити вченого, його мусульманське єство перемагає, хлопець опиняється на самому порозі відкриття нових рівнів свідомості. Боротьбу проживає також і Маджід, але результатом війни європейського та бенгальського світів усередині нього є протилежне — Маджід стає на позиції науки, цивілізації і прогресу (європейські цінності); більше того, він навіть замовляє собі сендвіч з беконом — свининою, яку неприпустимо їсти мусульманам. Оскільки Міллат та Маджід є близнюками, ідея про очі-стріли інтенсифікується та підкреслює розмаїтість цих внутрішніх шлюбів, бачення світу як трансцендентного, оскільки у кожного брата це бачення різне — вони виступають двома боками однієї монети і все ж, приборкують своїх внутрішніх демонів.

Очі Айрі, Міллата та Маджіда в романі формують своєрідну тріаду й наприкінці роману об'єднуються спільною родовою ниткою: Айрі вагітніє від

когось із братів, але не знає, він кого саме, оскільки мала фізичний контакт з обома протягом однієї доби. Можемо припустити, що тепер ці пари очей зіллються в одну і будуть готові для Божественного Бачення — адже Айрі обирає повернутися до власного коріння, власного дому та цілком приймає своє карибське єство. Як напівкровка, вона знатиме, через що проходить її дитина, але є надія, що тепер Айрі знає, як уживатися з цією роздвоєністю, і за потреби зможе передати ці знання наступним поколінням свого роду.

2.3 Топос дому та родинний наратив у світлі осмислень ідентичності у творі

Дім є одним із фундаментальних образів світової культури. Він являє собою полісемантичний знак-код, де переплітаються буденне та сакральне, загальне та інтимне, універсальне та національно-ментальне [5, с.43]. Українська дослідниця Світлана Кочерга зазначає: *«Дім належить до числа основоположних, всеохопних архетипічних образів-концептів, що з прадавніх віків функціонують в людській свідомості. На відміну від первісних архетипів – явищ природи, дім – поняття культурне, продукт людських рук і фантазії»* [6, с. 115]. Традиційно дім тлумачиться як простір, де людина відчувається захищеною та потрібною. Це своєрідний мікрокосм, точка, з якої починається дорога людини у великий світ [26, с. 219].

Образ дому у романі Зеді Сміт вперше з'являється у контексті Арчібальдового розлучення. Покинутий і вигнаний дружиною, чоловік повертається до колишньої домівки, аби забрати кілька речей. Мотив вигнання з дому тут перегукується з ідеєю Мірчі Еліаде про вихід за межі макрокосму і зіткнення з глобальним світом. Арчі більше не почувався потрібним і захищеним у тому домі, його архаїчне значення зламалося, цей макрокосм перестав бути життєздатним. Натомість знаково, що зі свого старого будинку англієць неочікувано, знову ж таки, волею випадку потрапляє до будинку, в якому проживає ціла комуна молодих людей. Це місце і стає відправною точкою нової історії,

точкою відліку заснування нового покоління, адже саме у цій комуні він зустрічає Клару — свою майбутню дружину та матір Айрі.

Щодо дому Ікболів, то цікавим до аналізу є епізод з ураганом, коли одну з будівель у дворі Самада — старий сарай — зносить вітром, а в домі повністю зникає електрика, негода вибиває шиби і розносить усе всередині. Ікбол наполягає, щоб уся родина — на той момент це він, Алсана та Міллат, адже Маджід вже знаходився у Бенгалі — їхали до будинку Джонсів. За змістом, цей момент збігається із точкою найвищої напруги між Ікболами, пов'язаної з рішенням Самада відправити одного з синів на батьківщину, коли туга за Маджідом стає кульмінаційною, мати чоловіка Алсана влаштовує чоловікові своєрідний бойкот, Міллат остаточно відбивається від рук і обоє не дають Самадові жодної вичерпної відповіді на жодне з його запитань: « — *Алсана, ти бачила мої тапочки?*; — *Можливо, Самаде Мія;* — *Котра година?*; — *Може бути третя, Самаде Мія, але, Аллах знає, може бути так само четверта;* — *Алсана, куди ти поклала пульт?*; — *Він так само може бути у шухляді, Самаде Мія, як може бути і за софою*» [7, с. 250]. Відтак, розкол у родині символічно позначається на їх будинкові, де тепер панує когнітивний хаос і тотальна невизначеність, як і у дисгармонійному й некомфортному для героїв світі поза будинком.

У романі також присутнє місце, яке є майже домом для Самада та Арчібальда, і це заклад «О'Коннел». Чоловіки вважають його домом з кількох причин: по-перше, вони тут проводять більшість свого часу (значно більше, ніж із родинами), оскільки працюють у закладі вже десять років. Навіть коли вони зустрічаються удвох поза роботою, все-одно надають перевагу цьому ресторанові. Сам заклад — певною мірою масштабований Лондон, а ширше, він і є той мультикультурний світ, оскільки працюють у ньому й темношкірі, й індуси, тут ірландський прапор скріплено з картою Арабських Еміратів, стіни завішані східними письменами в рамках тощо. На рівні емоції, цей топос і є справжнім «домом» для головних персонажів, вони повертаються сюди знову і знову, усі важливі перемовини відбуваються тут, в «О'Коннелі» розповідають таємниці, сповідаються, тут завжди можна отримати пораду. Таким чином, ресторан є утопійною моделлю

мультикультурного світу без бар'єрів, якому притаманний компроміс, адже саме у цьому ресторані, попри п'ятнадцятирічну традицію не готувати свинину, Маджідові подають сендвіч з беконом.

Українська дослідниця Н. Ліхоманова описує родинні міфи Бовденів та Ікболів так: *«Це традиційний міф чудесного народження — появи на світ бабусі Айрі Джонс Гортенз Бовден у момент землетрусу 1907 р. в Кінгстоні і міф про жертовну смерть — загибель легендарного Мангала Панде, предка Самада, Маджіда і Мілата Ікболів під час заколоту 1857 р. в Індії»* [8, с.74].

Звертаючись до родинного наративу у романі, зауважимо, що важливою деталлю інтер'єра «О'Коннела» є портрет Мангала Панде. Цей ей портрет є певного роду іконою для Ікбола, хоча він зовсім не сприймається іншими працівниками та гостями закладу: *«Я все-одно думаю, що він відбиває людям апетит»*, — говорить Мікі, шеф, офіціант і власник ресторану [7, с.267].

Насамкінець додамо, що лінія Айрі поєднує топос дому з міфом про першопредка. Втомившись від напруженості життя з батьками, відразу після відкриття правди про штучні зуби Клари, Айрі вирішує їхати у будинок Гортенз Бовден, її бабусі. Кілька місяців, що вона проводить тут, у місці, де зростала її мама, виявляються часом самоусвідомлення, і Айрі, зрештою, знаходить своє коріння та знаходить душевний мир. Таким чином, тут дім постає як місце повернення до самого себе, надолуження втраченого духовного спадку. Певною мірою цей мотив можна також трактувати це як символічну ініціацію: Айрі проходить випробування самотійним життям, сепарується від батьків та інтегрує свою Самість. Важливо, що під час перебування у домі Гортенз, Айрі проводить справжню роботу з архівом культурної пам'яті: вона досліджує витоки власного роду: вона передивляється старі фотографії та отримує відповіді від Гортенз та всі питання, що її цікавлять. У такий спосіб дім бабусі Гортенз стає тим само "місцем пам'яті", що, згідно з теорією П. Нора, дозволяє протагоністці фундувати й зацементувати своє культурне коріння.

Також відомо, що Гортенз народжується під час землетрусу. Як відомо з моделі давньогрецьких міфів, все що асоціюється з бурями, катаклізмами, землетрусами, є втіленням хтоносу, стихії Землі, архетипу Землі в його руйнівному аспекті. Прослідковуємо певну двозначність: з одного боку, Земля є символом родючості, примноження, символом вічного циклу життя та смерті (у якому життя завжди незмінно перемагає); з іншого — землетрус оприявнює деструктивні аспекти земної стихії. На нашу думку, обрамляючий епізод із землетрусом в романі Зеді Сміт може слугувати певним символом руйнації старого світу з переходом у нову реальність, як для світу назагал (перехід у постколоніальну мультикультурну добу), так і для роду Бовденів зокрема (Гортенз уже успадкує зовсім нову модель цінностей, народиться у християнській вірі, на відміну від Амброзії). В епізоді, де Чарлі Дурхам просвітлює Амброзію знанням, можемо прослідкувати ремінісценцію на дерево пізнання та його заборонений плід: так отримавши знання про християнство, Амброзія та наступні покоління стали певним чином приречені на страждання, принесені цими знаннями, зокрема зміною місця проживання (виходу з умовного Едему у викривлений світ гріха) та необхідністю виживати й уживатися в новому Вавилоні британської столиці.

Висновки до розділу 2

Завданням другого розділу нашої роботи було застосувати теоретичні концепти, досліджені у першому розділі до аналізу тексту на предмет видів та функцій пам'яті, притаманних кожному персонажеві. Ми дійшли висновку, що в образі Арчібальда Джонса, корінного англійця, переважають елементи індивідуальної пам'яті; в образі бенгальця та мусульманина Самада Ікбола — соціальної та політичної (елементи яких розділяють також і його сини Міллат та Маджід), поєднання елементів індивідуальної, соціальної та культурної пам'яті у Клари.

На основі праці Аннік де Сузнель було досліджено значення рис тілесності персонажів — зуби є символом захисту від умовного Чудовиська — відсутність зубів у Клари = беззахисність; волосся символізує божу силу — без неї опиняється

Айрі вирішивши змінити зачіску та втративши волосся; очі — провідники божественного бачення — воно має проявитися в очі дитини Айрі та Міллата/Маджіда.

Також проаналізовано значення топосу Дому та особливості родинних наративів обох сімей. Обґрунтовано символічне значення Дому як місця, де відчуваєшся безпечно, або ж як символ відправного пункту у зовнішній світ. Проаналізовано родинні міфи обох родин та встановлено їх символічний зв'язок із давньогрецькою міфологією, зокрема, факт народження Гортенз під час землетрусу; та християнської традиції, а саме мотив «забороненого плоду» та страждань після отримання знань Амброзією Бовден.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОМАНУ ЗЕДІ СМІТ «БІЛІ ЗУБИ» ДЛЯ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

3.1. Постколоніальний контекст у сучасних програмах зарубіжної літератури в середній школі

У процесі аналізу актуальних навчальних програм із зарубіжної літератури рівня стандарту для учнів 6-9 та 10-11 класів нам вдалося виявити лише два тексти, які є дотичними до проблеми постколоніального суспільства та життя у ньому.

Першим є «Вождь червоношкірих» О. Генрі у переліку творів на вибір для 6-го класу, а саме в блокові 5: «ЛЮДСЬКІ СТОСУНКИ» [21]. У його вивченні передбачається фокус на гумористичному сюжеті твору, образах персонажів та художніх деталях. Відтак, прослідковується зміщення акценту радше до новелістичної форми, аніж до змісту, що не задовольняє потребу члена сучасного соціуму бути обізнаним з особливостями процесу глобалізації та його наслідків.

Другим текстом є «Хлопчик у смугастій піжамі» Джона Бойна, запропонований до вивчення у 7 класі, блок 3: «ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ В ЛІТЕРАТУРІ» [21]. У центрі розгляду - Друга світова війна, теми нацизму та Голокосту, а також ідея про рівність представників різних рас, націй та національностей, де остання перегукується із темою нашого дослідження.

Для розуміння актуальності залучення текстів постколоніального спектру до шкільних занять ми детальніше розглянули мету, цілі та компетентності, визначені навчальними програмами, та оцінили доречність включення до них роману Зеді Сміт «Білі зуби». Важливими для нашої проблеми виділяємо такі тези:

- базова загальна середня освіта ставить перед собою задачу формування в учнів національної свідомості, загальної культури та світоглядних орієнтирів;
- соціальна та громадянська ключова компетентність передбачає здатність учнів аргументовано висловлювати власну думку щодо соціально-політичних питань, уникаючи дискримінації інших, цінувати людську

гідність; компетентність «обізнаність та самовираження у сфері культури» забезпечує відкритість до міжкультурної комунікації;

- наскрізна лінія «громадянська відповідальність» (НЛ-2) у 8-9 класах частково ґрунтується на осмисленні та захисті своїх прав та прав інших людей у суспільстві;
- одним із завдань вивчення зарубіжної літератури в основній школі є «формування поваги до різних мов, культур, традицій, толерантного ставлення до всіх рас, народів, народностей і національностей»;
- складником предметних компетентностей діяльнісного компонента для учнів 10-11 класів є встановлення зв'язків «художньої літератури й культури, суспільства, науки»;
- мультикультурний підхід є одним із принципів укладання програми для 10-11 класів, він має на меті презентувати яскраві літературні явища, що відбувалися в різні часи з різними народами у контексті культурного діалогу;
- включення зразків постколоніальних текстів сприятиме реалізації міжпредметних зв'язків, оскільки розуміння історичного та географічного бекграунду для інтерпретації таких творів є необхідним.

Оскільки проблеми постколоніального світу, співіснування людей у міжкультурному суспільстві є невід'ємною частиною сучасного соціального дискурсу, з результатів аналізу навчальних програм очевидно, що залучення зразків літератури деколонізації до навчальних програм із зарубіжної літератури буде сприяти реалізації описаних завдань, опануванню ключових компетентностей здобувачами базової загальної середньої освіти.

На нашу думку, роман Зеді Сміт «Білі зуби» може бути запропонованим до включення у навчальну програму із зарубіжної літератури для учнів 11 класу у блок «ЛІТЕРАТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ». Перш за все, таке розміщення логічно вписується до розділу літератури постмодернізму з точки зору хронології. До того ж постмодернізм та постколоніалізм мають певні точки перетину, на основі яких інтегрувати новий

розділ до навчального матеріалу буде простіше. Наприклад, ці два поняття можна згрупувати на базі таких схожих рис:

- Критика метанаративів: як постмодернізм, так і постколоніалізм критикують універсальні метанаративи (великі історії) та підкреслюють, що розуміння світу залежить від контекстів.
- Визнання багатомовності: обидві парадигми визнають багатомовність як одну з важливих характеристик сучасного світу. Постмодерністи бачать мову як простір, в якому змагаються різні версії правди, тоді як постколоніальні письменники визнають існування різних мов та культур, які здебільшого протистоять одна одній або ж формують складні взаємозв'язки.
- Стратегії деконструкції: як постмодернізм, так і постколоніалізм використовують стратегії деконструкції для того, щоб розкрити приховані сенси та викрити підсвідомі культурні практики.

Таким чином, знайомство з романом Зеді Сміт «Білі зуби» – яскравим зразком постколоніального та мультикультурного тексту – може стати логічним продовженням та своєрідним поглибленням знань про постмодернізм як літературно-культурну епоху та стати перехідною ланкою до наступного блоку: «СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА В ЮНАЦЬКОМУ ЧИТАННІ».

Залучення тексту Сміт допоможе здобути такі ключові компетентності учнів:

- спілкування державною мовою через акцент на важливості мови як чинника національної ідентичності, сприяння її поціновуванню;
- математична компетентність: уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки шляхом знайомства з особистими історіями персонажів роману та проєкція їх на колонізовані нації, розуміння тенденцій, закономірностей, процесів мультикультурного суспільства;
- буде впливати на часткове формування інформаційно-цифрової компетентності, зокрема на прагнення дотримуватися етичних норм у віртуальному інформаційному просторі з огляду на загальне формування рівня толерантності;

- уміння вчитися впродовж життя: здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, здатність до рефлексії, розуміння важливості власних переконань та розвиток їх гнучкості, відкритості до інших думок;
- ініціативність і підприємливість: готовність брати відповідальність за себе та інших, на прикладі конкретних епізодів твору аналізувати схильність людей до гуртування, спостереження та аналіз необхідних лідерських якостей за для успішного очолення колективів/компаній чи інших спільнот у професійній діяльності;
- соціальна та громадянська компетентності: уміння аргументовано висловлювати думку щодо суспільно-політичних питань, визначати у літературних творах актуальні суспільні процеси та ідеї, розуміння й утвердження демократичних цілей, права кожного на власну думку;
- обізнаність та самовираження у сфері культури: уміння сприймати твори літератури в контексті культурної доби, національної культури та загальнолюдських цінностей.

Щодо предметних компетентностей, то залучення «Білих зубів» до програми сприятиме усвідомленню гуманістичного потенціалу літератури, усвідомлення ключових етапів і явищ літературного процесу різних країн, порівняння літературних явищ, визначати актуальні ідеї сучасності в літературі.

Таким чином, ми вважаємо за доцільне включення уривків роману Зеді Сміт «Білі зуби» до канви програмних творів із зарубіжної літератури в 11 класі, у блокові «ЛІТЕРАТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ». Ми вважаємо, що знайомство з уривками твору сприятиме формуванню ключових компетентностей учнів 11-го класу, реалізує мету формування в учнів національної свідомості, навичок жити у глобалізованому світі, розширить історичний контекст, а отже залучить міжпредметні зв'язки до вивчення програми з предмету.

3.2. План-конспект уроку із зарубіжної літератури за темою “Ідентичність у романі Зеді Сміт “Білі зуби”

Клас: 11

Ключові компетентності (наскрізні лінії):

- спілкування державною мовою через акцент на важливості мови як чинника національної ідентичності, сприяння її поціновуванню; розвиток навичок вільно висловлюватися українською;
- математична компетентність: уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки шляхом знайомства з особистими історіями персонажів роману та проєкції їх на колонізовані нації, розуміння тенденцій, закономірностей, процесів мультикультурного суспільства;
- компетентності у природничих науках і технологіях: уміння швидко й ефективно шукати інформацію, словесно оформлювати результати досліджень;
- інформаційно-цифрова компетентність: розвиток прагнення дотримуватися етичних норм у віртуальному інформаційному просторі з огляду на загальне формування рівня толерантності; уміння використовувати інтернет-ресурси для пошуку нових знань;
- уміння вчитися впродовж життя: здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, здатність до рефлексії, розуміння важливості власних переконань та розвиток їх гнучкості, відкритості до інших думок;
- ініціативність і підприємливість: готовність брати відповідальність за себе та інших, на прикладі конкретних епізодів твору аналізувати схильність людей до гуртування, спостереження та аналіз необхідних лідерських якостей за для успішного очолення колективів/компаній чи інших спільнот у професійній діяльності; уміння презентувати власні ідеї та ініціативи чітко, грамотно, використовуючи доцільні мовні засоби;
- соціальна та громадянська компетентності: уміння аргументовано висловлювати думку щодо суспільно-політичних питань, визначати у літературних творах актуальні суспільні процеси та ідеї, розуміння й утвердження демократичних цілей, права кожного на власну думку;

- обізнаність та самовираження у сфері культури: уміння сприймати твори літератури в контексті культурної доби, національної культури та загальнолюдських цінностей.

Наскрізні лінії:

- «Громадянська відповідальність» (НЛ-2) - формування відповідального члена суспільства, свідомої особистості, форм. здатності до ненасильницького розв'язання конфліктів, осмислення та захист особистих прав та прав інших;
- «Підприємливість і фінансова грамотність» (НЛ-4) - розвиток лідерських ініціатив, розуміння ролі ініціативності для особистого кар'єрного зростання.

Предметні компетентності

- розуміти літературу як невід'ємну частину національної та світової художньої культури;
- усвідомлювати гуманістичний потенціал літератури;
- знати зміст роману, визначати його деталі;
- вміти охарактеризувати образи з точки зору їх національних особливостей;
- аналізувати твір на предмет соціально-політичних проблем;
- розуміти поняття «постколоніальна література», «мультикультуралізм», «глобалізм», «культурна пам'ять», «національна ідентичність»;
- аналізувати героїв відповідно до власних переконань, вміти аргументувати свою позицію.

Тип уроку: комбінований урок.

Уривки: глави 1, 4, 6, 11, 15, 19

Обладнання:

- **очна форма:** зошит, комп'ютер, інтерактивна дошка, інтернет-ресурси:

а) Wordwall: <https://wordwall.net/uk/resource/53907177>

б) Mentimeter: <https://www.menti.com/al7rueycq4xp>

<https://www.menti.com/alwz3s3sxj6z>

- **дистанційна форма:** зошит, Zoom (з можливістю ділити учасників на breakout rooms), інтернет ресурси:

a) Wordwall: <https://wordwall.net/uk/resource/53907177>

б)Mentimeter:<https://www.menti.com/al7rueycq4xp>

<https://www.menti.com/alwz3s3sxj6z>

Міжпредметні зв'язки:

- історія: актуалізація постколоніального дискурсу в історичному розрізі;
- інформатика: застосування інноваційних методів; завдання, що передбачають залучення інтернет-ресурсів; самостійний пошук інформації у мережі;

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань.

1. Прийом «Коло ідей»: англійська VS англomовна література.

Слово вчителя: *шановні учні, пропоную почати наш урок з роздумів про те, чим англійська література відрізняється від англomовної? Обговоріть питання у парах, сформулюйте кілька тез та презентуйте свої відповіді. На обговорення маєте 2 хвилини.*

Презентація результатів.

Очікувана відповідь: головна різниця між англійською та англomовною літературою полягає у тому, що перша відноситься до літератури, написаної англomовними авторами з Англії, Шотландії, Уельсу, Ірландії, тоді як остання охоплює всі твори, написані англійською мовою, незалежно від національності автора та місця написання тексту.

Запис до зошитів.

III. Мотивація навчальної діяльності. Оголошення теми уроку.

Слово вчителя: *сьогодні ми познайомимося з романом Зеді Сміт – британської письменниці англійського походження, яка має ямайське та англійське коріння. У своїх творах Сміт часто досліджує питання ідентичності, розмаїття культур та спільнот, що відображає її власний досвід належності до різних культур та національностей. Назва роману, який ми розглянемо – «Білі*

зуби», він є дебютним романом Зеді Сміт, який був опублікований у 2000 році. Книга стала бестселером та отримала широке визнання критиків. Та спочатку нам слід звернутися до біографії авторки.

2. Презентація учнями матеріалу з теми «Життя та творчість Зеді Сміт» за випереджальним домашнім завданням.

3. Формування ментальної мапи Mindmeister.

Основні факти, які мають бути присутніми на карті:

- дата народження - 25 жовтня 1975 року;
- батько народився на Ямайці, переїхав до Англії у 1960-х роках; мати - англійська актриса;
- освіта: Кембриджський університет;
- 2000 рік - публікація дебютного роману «Білі зуби»;
- основні проблеми творів: національна ідентичність, мультикультуралізм;
- є лауреатом численних літературних нагород та премій.

4. Пошуково-словникова робота

Слово вчителя: оскільки ми вже познайомилися з основними фактами біографії письменниці, маємо розібратися з деякими ключовими поняттями постколоніального дискурсу.

Завдання: розподіліться на 5 груп і використовуючи мобільні девайси та мережу інтернет знайдіть визначення таких понять:

1 група - постколоніальна література;

2 група - мультикультуралізм;

3 група - глобалізація;

4 група - культурна пам'ять;

5 група - національна ідентичність.

Очікувані відповіді:

Постколоніальна література - така, що написана авторами-вихідцями з колтшніх колоніальних країн. Це можуть бути твори, написані після отримання незалежності, або написані за період колоніального управління, які аналізують

наслідки колоніальної епохи та її вплив на культуру, ідентичність та соціально-політичний ландшафт.

Мультикультуралізм - філософія і політика, яка підтримує співіснування різних культур та етнічних груп в одному суспільстві шляхом визнання та підтримки різних культурних ідентичностей, рівних прав та можливостей для всіх груп населення.

Глобалізація - це активний процес зростання активної взаємодії між різними країнами та регіонами світу, що відбувається в результаті зростання міжнародної торгівлі, інформаційного обміну, міграції та інших форм взаємодії.

Культурна пам'ять - це збережені та передані поколіннями знання, практики, традиції, обряди етносу чи нації.

Національна ідентичність - це сукупність спільних культурних, історичних, соціальних, етнічних та політичних елементів, які визначають ідентичність та самоусвідомлення народу або етнічної групи.

Слово вчителя: ви чудово впорались із цим завданням! Тому наступним нашим кроком буде звернення до тексту. Перед вами таблиця, у якій нам необхідно навести лад, поєднавши факти із певними персонажами твору.

5. Встанови відповідність.

Інтернет-ресурс: <https://wordwall.net/uk/resource/53907177>

Ключ:

Клара Бовден - вибиті зуби.

Гортенз - народжує під час землетрусу.

Алсана - перестала говорити з чоловіком.

Самад - закохується у вчительку.

Айрі - мріє про пряме волосся.

Маджід - стає юристом.

Міллат - наvertsється до радикальної секти.

6. Асоціативний куш «Mentimeter»

Слово вчителя: вітаю, всі відповідності знайдено! Тепер пропоную додати до фактів трішки деталей. Давайте поміркуємо разом які причини чи наслідки для

культурної самоідентифікації мали згадані вчинки героїв та виразимо їх лаконічними фразами за посиланням, яке ви вже можете бачити у груповому чаті.

Інтернет-ресурс: <https://www.menti.com/al7rueycq4xp>

<https://www.menti.com/alwz3s3sxj6z>

Можливі варіанти відповідей:

Самад - закохується у вчительку (боїться божого покарання, зрадив релігію, зрадив націю, вчителька - символічна представниця імперії);

Айрі - мріє про пряме волосся (є жертвою стереотипів про «правильну» красу, не сприймає особливостей своєї зовнішності, відмовляється від ідентичності, хоче здаватися іншою, слідує тенденціям моди замість тенденцій культури);

Міллат - наворачтається до мусульманської секти (пошуки місця у світі, бажання повернутися до коренів, бажання самоствердження).

7. Фронтальна бесіда: «Як ви розумієте розв'язку твору?»

IV. Рефлексія, підбиття підсумків уроку.

Слово вчителя: сподіваюся, наш урок наблизив вас до розуміння важливості побудови рівноправного суспільства, поваги до представників інших рас та національностей, поціновування культури кожного і дав уявлення про те, з якими викликами і проблемами можуть зіштовхуватися люди різного віку й поколінь в сучасному мультикультурному глобалізованому світі.

V. Домашнє завдання.

Напишіть есе на тему: Проблеми підлітків мультикультурного Лондона в романі Зеді Сміт «Білі зуби» (аналіз персонажа — на вибір учня).

ВИСНОВКИ

Метою нашої роботи було виокремлення та осмислення концептів ідентичності та культурної пам'яті у романі Зеді Сміт «Білі зуби» з подальшим аналізом видів культурної пам'яті персонажів; дослідження ознак постколоніальної літератури у романі; оприявлення аспектів тілесності та дослідження їхніх зв'язків з формуванням ідентичності персонажів; аналіз актуальних навчальних програм із зарубіжної літератури для закладів загальної середньої освіти, обґрунтування доцільності включення роману «Білі зуби» до чинної навчальної програми.

У ході роботи було виявлено складнощі визначення поняття «ідентичність» з огляду на його двозначність: «ідентичність — це те, що притаманне виключно мені» та «ідентичність — це ті спільні риси, які дозволяють мені належати до певної групи людей». Важливим елементом ідентичності було визначено пам'ять. Розпад «великих наративів» дозволяє інтерпретувати історію по-новому, зокрема і від обличчя поневолених народів. Алейда Ассман, німецька історикиня, пропонує розрізняти чотири види пам'яті: індивідуальну, соціальну, політичну та культурну. У 80-х роках минулого століття П'єр Нора висновує ще одну важливу складову для формування ідентичності — концепцію «місць пам'яті» — символічних місць, які допомагають нам підтримувати зв'язок з минулим.

У ході роботи було проаналізовано елементи та художні засоби оприявлення постколоніального й мультикультурного дискурсів у романі «Білі зуби», серед яких виокремлено наступні: відображення досвіду мігрантів; увага до концептів ідентичності та культурної гібридності, рис влади та спротиву; зосередження на історичних досвідах колоніалізму та їх наслідках; конфлікт культур та культурна асиміляція; увага до мови та наративу; проблеми раси та расизму. Було також доведено наявність елементів усіх перелічених засобів на прикладах із тексту.

Відтак обґрунтовано перевагу елементів індивідуальної пам'яті у Арчібальда Джонса, корінного англійця; значущість аспектів соціальної та політичної пам'яті для бенгальця та мусульманина Самада Ікбола, який розділяє ці види пам'яті зі

своїми синами Міллатом та Маджідом; у контексті пам'яті проаналізовано також епізод відмови Клари Бовден переймати християнську традицію минулих поколінь.

На основі праці Аннік де Сузнель було виокремлено риси тілесності — зуби, волосся та очі — оприявлені у романі та проаналізовано їх принагідно до осмислення персонажів власного місця у мультикультурному середовищі та вибудовуванні власних ідентичностей. Оскільки зуби символізують щит, відсутність зубів у Клари Бовден та сильні зуби її доньки Айрі відображають різну спроможність та бажання протистояти зовнішнім чудовиськам — викликам, які ставить перед ними мультикультурний світ. Принагідно до трактування волосся як провідника божественної сили, епізод про спробу Клари змінити зачіску та втрату волосся інтерпретовано як тимчасову втрату можливості божественного енергообміну. У свою чергу очі, як провідники божественного бачення, потрактовано як об'єднуючий елемент двох родин – фізичний зв'язок Айрі призводить до вагітності, тому елемент божественного бачення реалізується у їх первісткові.

Також досліджено значення топосу Дому та особливості родинних наративів обох сімей. Обґрунтовано символічне значення Дому як місця безпеки, спокою та відправної точки у великий, глобальний світ. Проаналізовано родинні міфи обох родин та встановлено їх символічний зв'язок із християнською (Амброзія Бовден, яка отримала «заборонений плід» - знання, чим прирекла свій рід на страждання; портрет Мангала Панде, подібний до ікони) та давньогрецькою міфологією (народження під час землетрусу як символ хтонічної істоти). Пропозиція включити уривки роману до навчальної програми в середній школі та розроблений план-конспект уроку для 11 класу на тему «Ідентичність у романі Зеді Сміт «Білі зуби» дозволить доповнити навчальну програму актуальними зразками сучасної зарубіжної літератури та сприятиме розвитку основних компетенцій учнів. Також сприятиме засвоєнню актуальних понять, які стосуються процесів глобалізації, та формуванню власної національної та культурної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. А. де Сузнель. Символіка людського тіла [Текст] / Аннік де Сузнель [пер. с фр. З.П. Борисюк] // «Знання-Прес», Київ, 2003. – с. 9-470.
2. Путівцева Н.К. Божевілля як наслідок кризи ідентичності у Творчості Едуарда Гліссана [Текст] / Н. К. Путівцева // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. сер.: Філологія. 2018 – №36 б, том 1 – с. 85-88.
3. Путівцева Н.К. Едуард Гліссан: осмислення історії та пошук Антильської сутності [Текст] / Н.К. Путівцева // Наукові записки ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2015, вип.1 – с. 214-227.
4. Ліхоманова Н.О. Трансформація культурної пам'яті у романі Зеді Сміт «Білі зуби» [Текст] / Н.О. Ліхоманова // Наукове видання «Мова і культура», КНУ ім. Т. Шевченка, 2018 – с. 166-172.
5. Федорів У. Топос втраченого дому в романі С.Жадана «Інтернат» [Електронний ресурс] / У. Федорів // Вісник КНУ ім.Тараса Шевченка, ISSN 1728–2659 – с. 43-45. Режим доступу: <https://philology-journal.com/index.php/journal/article/view/95/81>
6. Кочерга С. Архетипні мотиви дому і бездомів'я в творчості Лесі Українки [Текст] /С. Кочерга [упоряд. І. Папуша]. // Studia Methodologica, Тернопіль: ТНПУ, 2008. – Вип. 25. – С. 115–120.
7. Зеді Сміт. Білі зуби [Текст] / Зеді Сміт [Переклад Нана куликова та Ростислав Семків] // Київ, «Смолоскип», 2009 – с. 1-606.
8. Ліхоманова Н.О. Родинний наратив як засіб етнокультурної ідентифікації у прозі Зеді Сміт [Електронний ресурс] / Н. Ліхоманова // Літературний процес: методологія, імена, тенденції – №10 – с.73-77. Режим доступу: <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/401/387>
9. Скрипнік І. На перехресті світів: пошук ідентичності у романі Зеді Сміт «Білі зуби» [Електронний ресурс]/ Ірина Скрипнік // Талком, Київ, 2021. – с. 295-298. Режим доступу: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/51962>

10. Іщенко Н. А., Малашко Д. Д. Вплив діаспори на сучасно британську літературу в роботах Зеді Сміт та Салмона Рушді / Іщенко Н. А., Малашко Д. Д. // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика, 2023 – Том 34 (73) № 6 – с. 166-170.
11. Зошук Н. Індивідуально-авторська мовна картина світу письменниці Зеді Сміт [Текст] / Наталія Зошук // II Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні тенденції розвитку лінгвістики та лінгводидактики», Рівне, 2021 – с. 39-43.
12. Ельжбета Рибіцька. Від поетики простору до політики місця. Топографічний поворот у літературних дослідженнях [Текст] / Ельжбета Рибіцька [пер. з польської Дмитро Вирський] // Ейдос. 7'2013 – с.337-353
13. Котик І. Що сказала і що не сказала Зеді Сміт [Текст]/ Ігор Котик // Studia methodologica. – Вип. 30. – Т. : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – С. 282–284.
14. Дитина Т. Мова як репрезентація соціальної влади: до питання перекладу регіональних варіантів англійської мови українськими діалектами (на матеріалі роману З. Сміт «Білі зуби» та його перекладів) [Текст] / Тетяна Дитина // Іноземна філологія : зб. наук. пр. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – Вип. 124. – С. 195–204.
15. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті [Текст] / Алейда Ассман [пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін] – К. : Ніка-Центр, 2012. – 440 с.
16. Дитина Т. Переклад постколоніального роману українською (на матеріалі романів Салмана Рушді «Опівнічні діти» та Зеді Сміт «Білі зуби») [Текст]/ Тетяна Дитина // Іноземна філологія : зб. наук. пр. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – Вип. 123. – С. 232–239.
17. Дзюба І. Глобалізація і майбутнє культури [Текст] / І. Дзюба // Слово і Час. – Київ, 2008. – № 9. – С. 23–30.
18. Козлик І. Проблема «Літературознавство і мультикультуралізм» у площині методологічної та теоретичної рефлексії (Стаття друга) [Текст] / Ігор Козлик

- // Питання літературознавства: науковий збірник. – Чернівці: Рута, 2009. – Випуск 78. – С. 135–144.
- 19.Лановик М. Мультикультуралізм як проблема сучасного літературознавства [Текст] / Мар'яна Богданівна Лановик // Питання літературознавства: науковий збірник. — Чернівці: Рута, 2009. — Вип. 78. — С. 145–153.
20. Лях В. Свобода і пошук нових форм ідентичності в добу глобалізації [Текст] / В.В. Лях. // Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. праць / [гол. ред. В.В. Лях]. — К.: Український центр духовної культури, 2006. — Вип. 57. – С. 3 -19.
- 21.Модельна навчальна програма «Зарубіжна література. 5-9 класи» для закладів загальної середньої освіти. Ніколенко О. та ін.; наказ МОН від 12.07.2021 № 795.
- 22.Навчальна програма «Зарубіжна література. 10-11 класи» для закладів загальної середньої освіти; наказ МОН від 03.08.2022 №698.
23. Dawson, Ashley. Mongrel nation: Diasporic culture and the making of postcolonial Britain [Text] / Ashley Dawson // University of Michigan Press, 2007 – p.1-467
- 24.Waters, Rob. Britain is no longer white: James Baldwin as a Witness to Postcolonial Britain [Text] / Rob Waters // African American Review 46.4, 2013 – p. 715-730.
- 25.David Buckingham. Introducing Identity. Youth, Identity, and Digital Media [Text] / David Buckingham. [ed.: The John D. and Catherine T. MacArthur] // Cambridge, MA: The MIT Press, 2008 – p.1-24.
- 26.Mircea Eliade. The Myth of the Eternal Return:Cosmos and History [Text] / Mircea Eliade // Princeton University Press, 2018. – p.1-232
- 27.Gilmartin, Mary, and Lawrence D. Berg. Locating postcolonialism. / Mary Gilmartin, D.Berg Lawrence [Text] // Area 39.1, 2007 – p. 120-124.
- 28.Aleida Assman. Memory, Individual and Collective [Text] / Aleida Assman // The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis – p.210-224.

29. Tulving E. *Memory, Consciousness and the Brain* [Text] / Tulving E // Psychology Press, Philadelphia 2000 – p. 1-416.
30. Pierre Nora. *Between Memory and History: Les Lieux de Memoire* [Text] / Pierre Nora // The Regents of the University of California, 1989 – p.7-24.
31. Shazia Rahman. *Resisting Women: Orientalism, Diaspora, and Gender* [Text] / Shazia Rahman // Edmonton, Alberta, 2002 – p. 1-252.
32. Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, and Helen Tiffin. *The empire writes back: Theory and practice in post-colonial literatures* [Text] / Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, and Helen Tiffin. // Routledge, 2003. – p. 1-296
33. Bhabha, Homi K. *The location of culture.* [Text] /Homi Bhabha. // Routledge, 2012. – p. 1-409
34. Spivak Gayatri Chakravorty. *Can the subaltern speak?* [Text] / Spivak Gayatri Chakravorty [ed. Patrick Williams and Laura Chrisman]. // Columbia University Press, New York. – 67-111.
35. Fanon, Frantz. *Black skin, white masks.* [Text] / Frantz Fanon // Social Theory Re-Wired. Routledge, 2023 – p. 355-361.
36. Wa Thiong'o. *Decolonising the mind.* [Text] / Wa Thiong'o // Diogenes 46.184, 1998 – p. 101-104.
37. Pickles, Katie. *The obvious and the awkward: Postcolonialism and the British world.*[Text] / Katie Pickles // New Zealand Journal of History 45.1, 2011. – p. 85-101.
38. Walder, Dennis. *Postcolonial nostalgias: writing, representation and memory.* [Text] / Denis Walder // Routledge, 2010 – p. 1-214.
39. Ward, Abigail, ed. *Postcolonial traumas: Memory, narrative, resistance.* [Text] / Abigail Ward // Springer, 2015 – p. 1-60.
40. D'haen, Theo. *Cultural memory and the postcolonial.* [Text] / Theo D'haen // Littératures, Poétiques, Mondes/Litteratures, Poétics, Worlds, 2015 – p. 257-268.
41. Said, Edward W. *Orientalism.* [Text] / Edward Said // The Georgia Review 31.1,1977 – p. 162-206.